

ӘОЖ 343.85

С. Бейсеева

Қайнар университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: b.s.saltosh@mail.ru**Кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алу мәселелері мен оның еліміздегі маңызы**

Мақалада жасөспірімдер арасындағы құқық бұзу әрекеттерінің алдын алу мақсатында жүргізілетін іш-шараларды жеке қарамай оны кешенді түрде, яғни ҚР әлеуметтік-экономикалық және құқықтық өзгертулер арқылы жүргізілетін кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстар санының өсуін тежеу арқылы еліміздегі әлеуметтік жағдайы қарастырылған.

Түйін сөздер: құқық бұзу, ұлттық бағдарлама, әлеуметтік саясат, балалардың өмір сүру сапасы, құқық қорғау жүйесі.

S. Beiseyeva

Problems of prevention of offenses of minors and its value to our country

In this article problems of prevention of offenses of minors which it is considered not separately, and in a complex and taking into account the social and economic and legal transformations happening in RK, and also results of the analysis of practice of reaction of law enforcement agencies on a condition of offenses of minors in relation to development of a social situation in our country are considered.

Key words: offense, national program, social policy, quality activity of the child, law-enforcement system.

С. Бейсеева

Проблемы профилактики правонарушений несовершеннолетних и ее значение нашей стране

В данной статье рассмотрены проблемы профилактики правонарушений несовершеннолетних, рассматриваемых не изолированно, а комплексно и с учетом социально-экономических и правовых преобразований, происходящих в РК, а также результатов анализа практики реагирования правоохранительных органов на состояние правонарушений несовершеннолетних применительно к развитию социальной ситуации в нашей стране.

Ключевые слова: правонарушение, национальная программа, социальная политика, качество жизнедеятельности ребенка, правоохранительная система.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу – қоғамдағы қылмыстың алдын алудың аса маңызды шарттарының бірі. Заңды, әлеуметтік пайдасы бар қызметке және қоғамға шынайы көзқарасын қалыптастырып, жас ұрпақты қылмыстық әрекетке жол бермейтін қағидаларға тәрбиелеу заман талабы.

Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың алдын алу мақсатында қоғамда балалардың қадағалаусыз және қараусыз жүруінің алдын алу жөніндегі құқықтық актілерді қалыптастыру және жандандыру жұмысы үнемі жаңартылып тұрады. Яғни «Неке және отбасы туралы»,

«Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы», «Еңбек туралы», «Қазақстан Республикасындағы арнайы мемлекеттік жәрдемақы туралы», «Дене тәрбиесі және спорт туралы» заңдар, кәмелетке толмағандар жөніндегі комиссиялардың, кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі ішкі істер органдарының қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілерде жан-жақты негізделіп ашып көрсетілген.

Кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алуды тікелей, не жанама көздейтін құқықтық актілердің көп болуы қоғамдық қатынастардың кез келген саласында кәмелетке толмағандар тұлғасының дамуын қамтамасыз ететін қолдау жүйесінің даму

бағытын айқындайды. Әсіресе бұл қауіпті жағдайда тұрған және ерекше қорғау мен қолдауға мұқтаж жасөспірімдерге қажет. Балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу мен оқытуда отбасының маңызы зор. Осыған орай Үкімет отбасының, соның ішінде кеңейтілген отбасының тұтастығын сақтауға баса назар аударып отыр.

Отбасындағы тұрақтылық пен береке болмаса, осыған байланысты қоғам тарапынан көмек көрсету әрекеттері сәтсіз болған жағдайда тіршілік етудің балама орындарын пайдалану мүмкіндігін қарастыру қажет екендігі белгілі. Яғни, балаларды тұрақты әрі берекелі отбасы жағдайына мейлінше жақындатылған мекемелерде тәрбиелеу болып табылады. Баланың келешегіне кері әсер ететін жағдайларды айтпағанда, олардың ата-анасынан айыруға жол бермейтін ұлттық бағдарлама жасаудың және оны іске асыру қажеттілігі тууы мүмкін.

Кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алудың ең маңызды алғышарты болып табылатын, отбасындағы берекені сақтаудың негізінде, субъективтік себептерден басқа, өтпелі кезеңнің әлеуметтік-экономикалық жағымсыз құбылыстары әсер етеді. Ата-анасының материалдық жағдайының нашар болуына байланысты балабақша мен мектептерге бара алмай қараусыз қалған, тастанды, үй-жайы жоқ, сөйтіп, құқық бұзушылық жасауға баратын балалар санының өсуі осы жағдайдың бір себеп-салдары ғана. Демек, балалар мен жасөспірімдер арасындағы қылмыстылық деңгейінің артуына ықпал ететін факторлардың бірі ата-аналардың төлем қабілеттілігінің төмендеуі және бос уақытты өткізудің барлық түрлерінің коммерциялануы болып табылады.

Мемлекеттің әлеуметтік саясаты – ең алдымен, жұмыс орындарын көбейтуге, баланы оқытуға, жағдайы келмеген кезде кәмелетке толмағандарға мемлекеттің есебінен жоғары және арнайы орта білім алу мүмкіндігін қамтамасыз етуге, мұғалімдер мен дәрігерлердің жалақысын өсіруге бағытталып отыр. Кәмелетке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың және балалардың қадағалаусыз, ата-анасының қарауынсыз қалуының алдын алу жөніндегі мемлекеттік саясаттың келесі бір бағыты – білім беру саласындағы заңнаманы жетілдіру, оның дәл және біркелкі қолданылуына тиісті бақылау және қадағалау жасауды қамтамасыз ету болып табылады.

Кәмелетке толмағандарды тәрбиелеуде бұқаралық ақпарат құралдарының маңызы зор екендігін жоғарыда келтірілген. Демек, бұл шараларда айтарлықтай бір қатар кемшіліктер бар екендігі баршаға белгілі. Мысалы, теледидар арқылы адам өлтіру, қатыгездік, қанқұйлы оқиғалар, алдап-арбау, эротикалық мағынадағы журналдар, фотосуреттер, жарнамалар шектеусіз көрсетіледі. Мұның өзі келешек ұрпақтың мінез-құлқының қалыптасуы мен даму процестеріне зиян келтіруі мүмкін. Себебі жасөспірім ақпараттана отырып құқық бұзу әрекеттерінің жазаға тартылмау жолдарын қарастыруы немесе ішкі істер органдарының қызметіне қарсы әрекеттер жасау пікірі қалыптасады. Қоғам мүлкін немесе жеке тұлғалардың меншігін қылмыстық жолмен иелену арқылы материалдық қажеттілігін арттыру мақсатында табыс табу жолдарын үйренуге талпынады. Осы жағдайға байланысты бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңда жастарға арналған тиісті қызметтер мен мүмкіндіктерді ашып көрсету қажеттігі туындайды.

Осыған байланысты жасөспірімдер арасындағы заңға қайшы мінез-құлқтың алдын алудың неғұрлым тиімді шарасы девиантты мінез-құлқымен ерекшеленетін кәмелетке толмағандарды, әсіресе қоғамға қарсы бағдарланған жасөспірімдер топтарының басшыларын дер кезінде анықтауға және олардың айналадағы адамдарға теріс ықпал жасауына жол бермеу амалдарын қолдану болып табылады. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, осындай жасөспірімдерді арнайы оқу-тәрбие мекемелеріне орналастыру мүмкіндігі болғанда бұл жұмыстың пәрменділігі артады. Осының өзі құқық бұзушылықтың қайталануын болдырмауға, сондай-ақ оларды ересек адамдардың тарапынан болатын теріс әсерден оқшаулауға мүмкіндік береді.

Кәмелетке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың және балалардың қадағалаусыз, қараусыз қалуының алдын алу жөніндегі мемлекеттік саясаттың тағы бір бағыты әртүрлі қоғамдық ұйымдардың, бірлестіктердің, клубтардың және т.б. қызметін реттейтін заңнаманы жетілдіру болып табылады. Себебі кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алу көбіне жасөспірімдердің бос уақытында ұйымдастырылатын әртүрлі қызметтердің жұмыс сапасына байланысты. мәдениет, ойынсауық, спорт және туризм мекемелерінің, әлеуметтік қауіпті жағдайда тұрған кәмелетке

толмағандарды көркемөнер, техникалық, спорт және т.б. үйірме, секцияларында үйренуге тарту, оларды отандық және дүниежүзілік мәдениет құндылықтарына баулу басты назарда болуы тиіс.

Бүгінде Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы шеңберінде тұжырымдалған құқық қорғау жүйесін одан әрі жаңғырту мақсатында іс-шараларды жүзеге асыру негізінде ана мен балаға бағытталған қылмыс үшін жазаны күшейту туралы міндеттемелерді жүктеуі заңды құбылыс.

Елбасы Үкіметке құқық бұзушылық пен қылмыстың алдын алу және кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстар санының өсуін тежеу, қылмыстық істерді тергеу кезіндегі кемшіліктерді жою, заңды тұлғалар мен азаматтардың арыздарын құқық қорғау органдарының кешіктірмей және сапалы қарауын жолға қою мәселелеріне баса назар аударуды тапсыра отырып: «Балалар – қоғамымыздың ең әлсіз және қорғансыз бөлігі және олар құқықсыз

болуға тиіс емес. Елбасы ретінде мен әрбір сәбидің құқығы қорғалуын талап ететін боламын», – деп атап өткен [1].

Бүгінгі күні орта білім беру жүйесінде тәрбие жұмысының бірыңғай бағдарламасын жетілдіру және сабақтан тыс іс-шаралар оқу процесінде қарастырылуы шарт және алған білімді бекітуге арналған бірқатар іс-шараларды жүзеге асыру бағытында жасалған бағдарламалар болуы керек.

Яғни балалардың өмір сүру сапасын әлеуметтік және құқықтық кепілдемелермен қамтамасыз ету мәселелері жаңа Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы мен оны іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын негізге ала отырып орындалуы маңызды [2]. Жасөспірімдер қылмысының қолда бар үрдісі деңгейінің төмендегеніне қарамастан, кәмелетке толмағандар жасаған анықталған қылмыстардың жалпы санынан жалпы білім беретін мектептерде оқитындардың жоғары үлес салмағы соңғы жылдары ғана 12-18 пайызға ғана азайып отыр.

1-кесте – Мектепте оқитындар жасаған қылмыстардың үлесі

Жылдар	Анықталған кәмелетке толмағандар	Оның ішінде мектеп оқушылары	Үлес салмағы %
2008	5124	3297	64,1
2009	4682	3302	71,0
2010	4006	2651	66,0
2011	4108	2454	60,5
2012	5839	2841	48,7
2013 (6 ай)	5311	2218	41,8

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының ҚСЖАЕК

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының деректері бойынша жалпы әрбір 15-ші ауыр қылмыс, әрбір 20-ші кісі өлтіру, әрбір 16-шы денсаулыққа ауыр зиян келтіру, әрбір 8-ші қарақшылық, әрбір 5-ші тонау және әрбір 13-ші ұрлық кәмелетке толмағандар тарапынан жасалады. Жыл сайын ішкі істер органдарында әртүрлі құқық бұзушылығы үшін 100 мыңға жуық кәмелетке толмаған жасөспірімдер ісі қаралып, олардың 9 мыңнан астамы немесе жалпы санының 9,4% панасыз және қадағалаусыз қалған балалар үлесін құрайды.

Бүгінгі күні кәмелетке толмағандар қылмысының анағұрлым негізгілерінің бірі – қылмысты ескертудің виктимологиялық немесе қылмыс құрбанына айналу бағыты болып табылады. Ол үлкен материалдық шығынды қажет етпейді және барлық адамдарға тән өзін-өзі қорғауға деген талпынысты іске асырады.

Демек, жалпы білім беретін мектептерде оқитындардың арасында әкімшілік және қылмыстық заңнамалардың нормаларын түсіндіру бойынша ғылыми-құқықтанушыларды, әділет, прокуратура өкілдерін тарта отырып, та-

қырыптық әңгімелер мен дәрістер, тренингтер, үгіт насихат жұмысын жүргізу мен ұйымдастыру кәметке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың деңгейін төмендету кепілі болып табылатындығы даусыз [3].

Шетелдік тәжірибелерге келетін болсақ, мысалы, Жапон елінде қазіргі уақытта профилактикалық бағыттағы әртүрлі қоғамдық қозғалыстардың тармақталған желілері жұмыс істейді. Олардың ішінде ең белгілісі – Қылмысты ескерту ассоциациясы. Барлық жерлерде полицияның мектептермен және өнеркәсіп корпорацияларымен байланысы жөніндегі комитеттер жұмыс істейді. Осындай алдын алу шараларының нәтижесінде Жапонияда «түрмеде отырғандар» көрсеткіші 100 тұрғынға 50 тұтқыннан, бұл әлемдегі ең төмен көрсеткіш екендігі белгілі.

Тағы біраптап өтетін жай, жастар мен кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу шеңберінде мектеп және жоғары оқу орындарына арналған бағдарламалардың маңызы қызығушылық тудыруда.

Мысалы, Батыс Еуропаның барлық оқу орындарында, бастауыш мектептерден бастап жоғары оқу орындарына дейін, полицейлердің қатысуымен қолданбалы виктимология бойынша дәрістер өткізіледі, оның нәтижелері бойынша ниет білдірушілер өзін-өзі қорғау тәсілдерін игеру және экстремалдық жағдайларда оңтайлы мінез-құлық дағдыларын үйрену мақсатында арнайы тренингтерден өтуге мүмкіншілік алады [4]. Осындай бағдарламалар әртүрлі санаттағы

оқушылардың әлеуметке қарсы мінез-құлқының тәуекел факторлары санын төмендетуге бағытталған. Бұл бағдарламаларда, ең бастысы, оқушылар, ата-аналар мен жергілікті органдар арасында өзара тығыз байланысты орнату. Сонымен қатар онда оқу орны қабырғасында оқушылардың теріс мінез-құлқын (оның ішінде алкогольді, марихуананы тұтыну, темекі шегу) барынша төмендету және оқу қызметіне назар аудару көзделеді.

Жоғарыда айтылғандай, кәметке толмағандардың құқық бұзушылық жасауының себептеріне кәметке толмағандар істері жөніндегі комиссияның, прокурорлық қадағалау, полиция, сот-тергеу органдарының қызметін жетілдіру шаралары көзделіп, кәметке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алудың тиімділігін арттыру үшін барлық құқық қорғау, мемлекеттік басқару органдарының, балалар мен жасөспірімдер мәселелерімен айналысатын жастар және қоғамдық ұйымдардың өзара ықпалдасуын, қызметтерін үйлестіру жөнінде кешенді шараларды әзірлеу қажеттілігі туындап отыр. Балалар мен жасөспірімдердің заң сыйлаушылық мінез-құлқын қалыптастыру және құқықтық сауаттылығын арттыру мақсатында ПМ-нің бастамасымен жедел-профилактикалық іс-шаралар және акциялар өткізуді ұлғайту және әртүрлі ұлт жастарының арасында болып жатқан және әлеуметтік қақтығыстардың катализаторы болуы мүмкін криминалдық оқиғаларды алдын алуды және қатаң қадағалауды жұмылдыруы қажет.

Әдебиеттер

1 ҚР-ның Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан-2050»: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ./ online.zakon.kz /Document/doc_id=31305671/

2 Кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы ҚР-ның 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы. (03.07.2013ж.толықтырулармен және түзетулермен) edu.gov.kz/news /tx_ttnews [tt_news].

3 Жетпісбаев Б.А., Айтпаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан //Заң әдебиеті. – Алматы, 2002. – С. 10.

4.Ссылка: <http://karasay.kz/index.php/module>

References

1 The message of the President Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan – The Kazakhstan way – 2050: Uniform purpose, uniform interests, uniform future./online.zakon.kz/Document/doc_id=31305671

2 The law of the Republic of Kazakhstan of July 9, 2004 No. 591-II "About prevention of offenses among minors and the prevention of children's neglect and homelessness" (with changes and additions as of 03.07.2013)./edu.gov.kz/news/?tx_ttnews[tt_news].

3 Zhetpisbayev B. A. Aytpayeva A. K. Conceptual and theoretical problems of deviant behavior and legal socialization of minors in the Republic of Kazakhstan. — Legal literature.Alma-Ata, 2002. – Page 10.

4 Link: <http://karasay.kz/index.php/module>.